

TÉMÁK, MOTÍVUMOK, MÓDSZEREK KELEMEN DIDÁK BUZA FEJEK¹ CÍMŰ PRÉDIKÁCIÓ-GYŰJTEMÉNYÉBEN

PÁL JÓZSEF

1726-ban Kelemen Didák kérvényeinek eredményeképpen Szegeden másodszer is megvetették a konventuális ferences rezidencia alapjait a felsővárosban². (Először a XV. században.) A gyűjtemény kiadását megelőző időszakban, az 1720-as évek közepétől Kelemen Didák hatalmas munkabírásának és erejének jelentős részét a miskolci ferences, igencsak romos állapotba került templom protestánsoktól való visszaszerzésének szentelte. Mivel a protestánsok a templom környékét évtizedekig vásártérnek használták, a helyén már marhák legeltek. A 45 éves, „kiérdemesült” rendfőnök a pozsonyi országgyűlésen nagyszerű szónoklattal meggyőzte az összegyülekezett Rendeket és Karokat. III. Károly magyar király 1728 végén engedte, hogy a minoriták letelepedjenek Miskolcon, s örök tulajdonba adják át nekik a régi templomhoz tartozó területet³. A prédikációk kiadására 1728. november 8-án eperjesi keltezéssel kapott engedélyt az akkori provinciális és Comissarius generalistól, Cornelius Horntól.

A mű fő gondolatmenete a *búza* (*triticum*) és az *aratás* (*messis*⁴) szimbólum vagy metafora köré szerveződik. A címben nem a közkeletű *mag* vagy *szem*⁵ (*granum*) szerepel, hanem a *fej*, amely ebben az értelemben egy tengely köré két oldalról szerveződő magokat jelent az azokat tartó héjakkal együtt. A szerző maximálisan kihasználja a biológiai metafora minden apró részletét. A növény másik neve a magyarban *élet*, s ez nemcsak az eucharisztiaival van tökéletes tartalmi összhangban, hanem Jézus egyik önmeghatározásával is. (Ego sum via, et veritas, et vita, János, 14.6) A hosszú címben, majd az elől járó beszédben és az egyes prédikációk során is visszatér rá (pl. vízkereszt utáni második vasárnap). Az első „ara-

¹ KELEMEN 1729

² VARGA 1991, 7.

³ CSÁK 1927, 54–55.

⁴ FINALY 1884 szerint : *messis*, is, nn. [meto] aratás,

1) levágása és begyűjtése a termésnek: *facere m.*; *sementis ac m.*

2) (költ.) = aratás ideje: *per mm.*

3) (költ. és újk.) a betakarítandó vagy már betakarított gabona, termés: közm. nn. *suas urere* maga érdeke ellen hibázni, vétetni, *adhuc tua messis in herba est*, még zöldjében van a vetésed, azaz: még távol vagy ohajtásod céljától; *pro benefactis mali messim metere*, jótéteményeért rosztat aratni.

⁵ „Igy a Kalászkobúl avagy a *buza fejekbül* ki tisztittyuk a' buzát, és ha nincs kenyérünk, búza szemekkel-is enyhittyük éhségünket.” B3

tók” maguk az evangélisták voltak, akik után az „Anya-Szent-Egy-Ház Hiv Pásztori” és az Atyák írásaiból Kelemen Didák összeszedte és kévébe kötötte. A házasság dicséretéről szóló prédikációban Boász pátriárkát idézi a Ruth könyvéből: „Az ő tarlóján szedeget vala búza fejeket az aratók után egy szegény aszszony álat, Ruth nevű, hogy azokból maga és cseléde táplálására kenyeret sütné.”⁶

A kalász banalitása, fellelhetőségének egyszerűsége a szent téma hétköznapi esetekre való alkalmazásának a lehetőségét kínálja. Szimmetrikus szerkezete pedig, a korábbi évszázadok prédikáció és profán irodalmából jól ismert *locus memoriae* elv alapján, a két testamentum közötti összefüggést láttatja nagyon didaktikus formában. A szimbólum az életbe és az üdvözülés történetébe állított embert állítja elénk, aki az egyszerű, mindennapjaihoz tartozó eseményekben, dolgokban, ítéletekben válaszút előtt áll. A szentbeszédnek gondolatban többféle utat járnak végig, természetesen a szerző által erőteljesen hangsúlyozva, melyek vezetnek a kárhozatra és melyek az üdvözülésre. Ugyanakkor a szimbólum pozitív jelentésének megvan a természetes ellenpontja is, a konkoly, amely az igazi táplálékkal és katolikus tanítással ellentétes protestantizmust jelöli.

Kelemen Didák 25 mintapredikációt akart szerzetes- és világi paptársai kezébe adni, akik „könyvek nélkül szűkölködnek” a töröktől éppen megszabadult Magyarországon⁷, illetve más „lelki éhező hiveknek kedvéért”. A kötetben ezért szinte mindazok az Ó- és Újszövetségi helyek benne vannak, amelyek szóba jöhetnek az adott ünneppel kapcsolatban. Helyenként az összeállítás bibliai idézetgyűjteménynek tűnik. A liturgikus esztendő tartalmi szempontból legfontosabb időszakát fogja át, advent első vasárnapjától húsvét vasárnapig, vagyis a sötétségben megjelenő világosságtól a krisztusi megváltás végbemeneteléig, november végétől, december elejétől március végéig, április közepéig.

A beszédek elsősorban keresztény antropológiai és erkölcsfilozófiai, gyakorlati kérdéseket feszegetnek, tisztán metafizikai, elméleti problémákat jóval kevésbé. A Biblián kívül a legtöbbet hivatkozott szerzők az Atyák, de tőlük nem a teológia alapkérdéseit feszegető gondolatokat idézi, hanem főleg az életvitelre, kisebb mértékben az exegézisre vonatkozóakat. Prédikációiban a kommentár és a vita kapja a nagyobb hangsúlyt, míg az elvont teológiai problémák tárgyalásának mélysége és igényessége nem emlékeztet a középkori magiszterek adventi vagy nagyböjti nyilvános quodlibetjeire. A skolasztikusok, például Aquinói Szent Tamás alig, vagy egyáltalán nem kerülnek szóba. Tamásra inkább a komplex ismeretekbe való bevezetés, a propedeutikai szándék (írt egy kis katekizmust is, amelyet a magyar ifjúságnak és a megtért és új híveknek ajánlott⁸), illetve a szellemi alázatosság vezethető vissza, amely szerint minden állítást az Anyaszentegyház ítéletének kell

⁶ KELEMEN 1729, 100.

⁷ A szegedi szerzetesi könyvtár állapotáról, anyagáról ld. VARGA 1991

⁸ CSÁK 1927, 86.

alávetni (ez persze jó érv a protestánsok ellen).

Ez az egyoldalúság jellemzi a keresztény mentális tér három nagy területének egymáshoz való viszonyát is. Az írott kinyilatkoztatás, a *littera sacra* abszolút dominanciája mögött alig jut hely a történelemnek (kivéve természetesen az emberiség írott üdvtörténetét), illetve a természetnek. Ez utóbbi azért is figyelemre méltó, mert a rendalapító, Assisi Szent Ferenc egyik legfontosabb tanítása az embernek Istenhez a természetten keresztül való új viszonyára vonatkozott a XIII. század elején. A *Cantico del frate Sole* természet misztikájának vagy a természettel való bensőséges viszonynak nem sok jelét olvashatjuk itt. A minorita provinciális atya a domonkosokra és a jezsuitákra jellemző lelki vértettséggel és harciassággal küzd rendje céljainak eléréseért. A protestantizmus elleni küzdelemben Pázmány Pétert vagy Szántó (Arator) Istvánt tekinthetjük elődjének, nem a ferences misztika képviselőit.

A négy adventi prédikáció közül az első a teremtés és a megváltás, az Atya és a Fiú tipológiai összefüggéséről szól. A teremtéskor vizek felett lebegő, felhőkkel, villámokkal (Zsoltárok, 135.7) érkező Elohim, a *bíró* előkép, Jézus *típusza*, aki az utolsó ítéletkor ismét megjelenik: „Akkor majd láttyák az ember fiát el jöni a felhőben, nagy hatalommal és dicsőséggel” (Lukács, 21.27.) Első eljövételének a célja azonban, hangsúlyozza szerzőnk, nem az ítélet, hanem az üdvözítés szándéka. A teljes világidőben működő abszolút hatalom megadja az ember számára az üdvözülés lehetőségét, de szavaival, tetteivel, gondolataival szigorú bíró előtt el kell számolnia, ez alól senki sem lehet kivétel, még a szentek is rettegnek az ítélettől.

A kozmikus tér, az időbeli teljesség és az elkerülhetetlen erővel érvényesülő, abszolút és igazságos ítélet után a világosság második epifániájáról szóló beszéd nagyon konkrét céllal rendezi egy irányba a mondanivalóját. A nyitó idézet itt a „követ által szólt Isten” (Máté, 11.4 és 2. Kor. 5.20): a „követek” azonban elvileg lehetnek „magukról beszélő” hamis próféták is, mint Luther, Kálvin és a követőik voltak. E szentbeszéd célja, hogy megmutassa, hogyan lehet felismerni az Isten által ki nem választott közvetítőket?

Az Anyaszentegyház nélkül senki sem lehet Krisztus követe: „azok nem lehetnek igaz tanítók, kik Istentől nem vettek követséget a ’ hivek legeltetésére”.⁹ Ahogyan az üdvözülés is csak az Anyaszentegyházon keresztül lehetséges. „...egy igaz üdvözülendő Apostoli Romai Sz. Hitre meg térek, kin kívül üdvösségemet meg nem nyerhetem”¹⁰, úgy a bibliai szöveg értelmezésének monopóliuma is a római egyházé. Szent Ágostont név szerint itt nem idézve ugyan, de *A keresztény tanításról* prologusával teljes összhangban a minorita szerzetes a leghatározottabb módon eltanácsol a Szentírás individualista, szabályok alkalmazása nélküli magyarázásától. Csak az magyarázhatja a szavát, akiket erre Isten meghív. Az igaz tudo-

⁹ KELEMEN 1729, 19.

¹⁰ KELEMEN 1729, 331.

mányt Isten csodákkal megpecsételi, mintegy kézírásával megerősíti. Semmi ilyen nem tapasztalható a protestánsok esetében. Luther, Kálvin, mint régen az eretnekek (Arius), „ragadozó farkasok”, akik egyrészt „nem vették a Szent Lelek”, másrészt semmibe vették a szabályokat, hiszen püspököket szenteltek anélkül, hogy ők maguk püspökök lettek volna. Céljuk, hogy elveszítsék az emberek lelkét. Hasonlóképpen történt Magyarországon is, miután sikerült a pogány „vadságot” kiirtani a régi magyarok szívéből, s mindenki a római anyaszentegyház keblére hajtotta a fejét,¹¹ Luther és Kálvin „fel háboríták a’ Hitbéli szép egygyességet, hintegetni kezdék veszedelmes tudományoknak konkolyát”, az eretnekség ragyájával fertőzve meg az országot.

A harmadik adventi vasárnap *Tu quis es?* önismereti meditáció. Ebben a részben az emberi állapot meghatározására tesz kísérletet. Az ágostoni és korai humanista hagyományok szellemében a természet szépségeiben való gyönyörködés és törvényeinek kutatásában való elmerülés helyett a lélek nevelését tartja a legfontosabb értéknek. Kelemen Didák egykori ferences rendtársa, Petrarca gondolataira emlékeztető módon fogalmazza meg a lelkiség fontosságára vonatkozó tanácsát.

Petrarca, mint ismert, 1330-ban egyházi pályára lépett, klerikus lett, felvette a kisebb rendeket, amelyek előírták a cölibátust, de nem tették kötelezővé a szentségek kiszolgálását. Ezután évekig Giovanni Colonna kardinális káplánja, afféle magántitkára volt. Testvéreinek, Gherardónak még szorosabbak lettek egyházi kötelei, 1342-ben karthauzi szerzetes lett. Francesco Petrarca egy ágostonrendi szerzetestől, Dionigi di Borgo San Sepolcrótól megkapta szent Ágoston *Confessiones*ének másolatát, amelynek olvasása mélyítette el vallási kultúráját és érzületét, s amelyet – saját bevallása szerint – mindig magánál hordott. Ennek a barátjának számolt be egy vele megtörtént, nagyon jelentőségteljes, de véletlen eseményről. 1336. április 26-án (vagy közvetlenül előtte) írt levél szerint Francesco és testvére a Mont Ventoux csúcsánál a hegyekben és a tengerben való gyönyörködés közben, lelkifurdalást érezve, hogy nem a lélek tiszta és magasztos célja felé fordulnak, hanem a tájban gyönyörködnek, Petrarca kinyitotta a *Vallomásokat* véletlenül éppen ott, ahol az egyházatya az emlékezet hatalmáról gondolkodik. „Íme, összevissza csavarognak az emberek, hogy megcsodálják a hegyek csúcsait, a tenger iszonyatos taréjait, a folyók roppant kanyargásait, az óceán tágas tereit, a csillagok futását, de magukra ügyet sem vetnek.”¹² A neki szóló titkos figyelmeztetésként értelmezett szavak hatására feltámadt lelkiismeretfurdalása. Lefelé egy szót sem szólt, a szeméit a testi dolgokról a lelkiek felé fordította.

A magyar szerzetes a hiábavaló világi dolgok tanulmányozásának megszo-

kott listáját kiegészítette egy olyan tevékenységgel, amelyet Petrarca is említett: „külföldi országokat járnak” (*si disperdono in mille strade*). Mint felesleges időtöl-

¹¹ KELEMEN 1729, 29,

¹² AUGUSTINUS 1982, 290.

tést, elítéli a barokk Itáliában rendkívül elterjedt udvari káték, viselkedésformák ismeretét, amelyeket a fejedelmek szolgálatára tanulnak. Aránytalannak tűnik Kelemen Didák ellenérzése ez utóbbi téma vonatkozásában. Lehetséges, hogy a fanatikus katolikus-gyűlölő, protestáns Báthory Gábor elleni indulatai motiválták, hiszen a család korábbi, még katolikus tagja, István környezetében Baldassare Castiglione *Il cortegiano* című könyvének ismerete kötelező volt annak számára, aki boldogulni akart az udvarban.

A két karácsonyi prédikáció közül az első, a Krisztus születésével foglalkozó, a régi és az új teremtés közötti viszonyt a tipológiai szimbolizmus logikája és szóhasználata szerint mutatja be. December 25-én minden megújult, az Angyalok és az emberek „között való gyűlölség el múlt”¹³. Az írásos kinyilatkozás beteljesítés eszméjéhez Kelemen Didák hozzárendeli a természeti és történelmi példákat is ugyanezen rend szerint. A világ gyökeres megújulásának jelei elértek az antik világ jelentős népeihez is: Egyiptomban elnémultak a bálványok, nem felelt a delphoi Apollón és hallgatott a római császár is. Mindhárom esetben közös a *hallgatás* motívuma, amely a régi világ végét az új logosz, a létet megerősítő *Ige* megszólalására való felkészülésként értelmezhető. Öntudatlanul, hiszen a pogány népek nem értették a jel jelentését. Augustus császár Rómában a szibillák könyvéből tudta meg, hogy megszületett a gyermek Isten. A születéssel a természet is újjá lett teremtve. „Spanyol országban három nap látzott, kik szépen öszve menvén egygyé lettek: Romában az víz források olajjal folytak.”¹⁴ Karácson nyolcadán a bölcseségről prédikált, azokról akik megértették a radikálisan új helyzet számukra való jelentését és azokról, akik nem akarták nem fogták fel a nyilvánvalót, s ezzel bűnössé lettek. „Ha el nem jöttem volna és nem szállottam volna nékik, bűnök nem volna.”¹⁵ Ahogyan azok, az utóbbiakkal hasonló helyzetben lévő protestánsok is.

A vízkereszt témaköréről hat beszéd szól: a menekülés Egyiptomba evangéliumi történettől kezdődően a kovászról szóló példabeszédig (Máté, 13.33) tart. A Krisztus mint vőlegény, akinek az egyház a menyasszonya, példája egyrészt annak, hogy a mi lelkünk jegyese is Jézus, másrészt a keresztény házaseletnek. Ahogy Krisztus ura az Egyháznak, úgy a férj a feleségének. A házasság kötelékének négy oka van: a gyermeknemzés, egymás segítése, a bujaság eltávolítása és a szentségben való részesülés.¹⁶ A házasságtörő vétkezik Isten ellen. Példák sokaságán keresztül bizonyítja, hogy a bűnös fajtalanakodó, parázna élet a pokol kínjaihoz vezet. Kelemen atya a társas lét egyéb, jó formáiról elmélkedik: „Mert kedves Isten előtt a’ Jóknak társasága, úgy annyira, hogy ha csak kettő vagy három is öszve gyűl

¹³ KELEMEN 1729, 63.

¹⁴ KELEMEN 1729, 63.

¹⁵ KELEMEN 1729, 75.

¹⁶ KELEMEN 1729, 101.

az ő nevében, közöttök vagyok.”¹⁷ Gondoljuk meg, „mit tészten Istennek egy társaságban lenni, és mit tészten nála nélkül élni”¹⁸.

Az ezt követő három beszédben (septuagesima, sexagesima, quinquagesima) a szociológiaiáról áttér az aktuális teológiai témára. A meghívottakról és a választottakról szóló beszéd ismét nyílt támadás Kálvin ellen. A harcos katolikus térítő itt többek között az eleve elrendelés tanát cáfolja, amely kegyetlen tirannussá változtatja Istent,¹⁹ s leértékeli az ember akaratának jelentőségét. A témáról más műveiben is véleményt alkot. Csák Alajos Cirjék szerint „Leginkább bántja Kálvin követőinek a predestinációban való hite s erélyesen visszautasítja azt a gondolatot is, hogy a legbölcsebb Teremtő akaratnélkülivé és kétségbeesésre hajlóvá akarta volna teremteni az embert...”²⁰ Majd példákon mutatja be, mi módon vezet a teológiai és erkölcsi eltévelyedés, a „vakság” kárhozatra.

Az öt böjti vasárnap Jézusnak a pusztában böjttel töltött 40 napjáról és az ördög által való megkísértéséről szól, majd a böjt erejéről, égi szálláshelyünk anyaszentegyházban való előkészítéséről és a bűnbánat fontosságáról. Az oltári szentség jelentőségének bemutatásakor (4. vasárnap) ismét erőteljesen támadja Luthert és Kálvint helytelen nézeteik miatt. Bibliái és a szent atyák írásaiból vett idézetek alapján bizonyítja a katolikus felfogás egyetlen igazi mivoltát (Krisztus *teste*), s megmagyarázza a hívők egy szín alatt való áldozásának okát. A mennyei aratók (angyalok, Máté, 13.39) gyűjtik össze a jókat a mennyei csűrbe, de a rosszakat kérébe kötve az örök tűzre vetik.

A három utolsó prédikáció a virágvasárnaphoz, a nagypéntekhez és húsvét vasárnaphoz kapcsolódik. A leghosszabb a két részből álló nagypénteki. Az egykori történeti elbeszélés kiegészül az azt követő időszak csodálatos történeteivel. Kelemen Didák gondolatai itt az egyházban nagyon erősen élő hagyományhoz kapcsolódnak, vagyis a csodák bekövetkeztének fontosságához és a relikviák jelentőségének hangsúlyozásához: a Jézusra tett láncok, mondja, Szent Lajos királynak köszönhetően ma Párizsban vannak. Tárgyakkal konkretizálva és ilyen módon is jelenvalóvá téve a megváltás örökké és mindenki számára aktuális történetét.

¹⁷ KELEMEN 1729, 141.

¹⁸ KELEMEN 1729, 126.

¹⁹ KELEMEN 1729, 154.

²⁰ CSÁK 1927, 87.

BIBLIOGRÁFIA

AUGUSTINUS 1982

Confessiones, X.8.15. A. AUGUSTINUS: *Vallomások*. Budapest, GONDOLAT, 1982.

CSÁK 1927

CSÁK Alajos Cirjék: *Kelemen Didák csodás élete és működése*. Miskolc, 1927.

FINALY 1884

FINALY Henrik: *A latin nyelv szótára*. 1884.

KELEMEN 1729

KELEMEN Didák: *Buza Fejek*. Kassa, 1729.

VARGA 1991

VARGA András: *A szegedi minorita könyvtár a XVIII. században. Olvasmánytörténeti dolgozatok. II.* Szeged, SCRIPTUM, 1991.